

Α. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΑΡΕΞΗΓΗΣΕΙΣ

Καθηγητικῆς Διευρήσιος Δ. Κωνσταντίνου - Κελύκας
Διδασκαλίας - Διηροτογραφίας
ἐξ ἀρχαίων ἐκ τῆς Πύλου
Ἐπιτομὴ 2828-7-1949

ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΜΖ' ΤΟΜΟΥ ΤΗΣ «ΑΘΗΝΑΣ»

Δ. Κωνσταντίνου
Κελύκας

ΑΘΗΝΗΣΙ
ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ
1937

ΠΑΡΕΞΗΓΗΣΕΙΣ

Ὅλιγα μόνον θὰ πρέπη ἴσως νὰ παρατηρήσω εἰς ὅσα ἔγραψεν ὁ Φάβης εἰς τὴν ἀμέσως προηγουμένην διατριβὴν του «περὶ τῆς σημασίας τῶν ἰδιωματικῶν γλωσσικῶν στοιχείων».

Ἐπομένως δὲν πρόκειται περὶ νέου πράγματος. Τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι ἄλλο, ἐλέγοντο μαζί με τὰς μετοχὰς καὶ οἱ μέσοι ἀόριστοι ἐδεξάμην, ἔχαρισάμην, ὠφελήσάμην εἰς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν τῆς πρωτεύουσας τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους; Περὶ αὐτοῦ ἀκριβῶς πρόκειται. Λοιπὸν ἐγὼ λέγω ἀδιστάκτως: ὄχι! Ὅσον διὰ τὸ ἐγένεσθαι, ἀφοῦ λέγεται σήμερα εἰς τὴν Ποντικὴν διάλεκτον, θὰ ἐλέγετο ἄρα καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα, ἀλλὰ εἰς τὸν Πόντον καὶ μόνον εἰς αὐτόν, ἐφόσον δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι ἐλέγετο καὶ εἰς ἄλλο ἰδιώμα ἢ δὲν ἀποδεικνύεται ἀπὸ κείμενα, ὅτι καὶ τοῦτο εἶναι μάρτυς παλαιότερας γλωσσικῆς φάσεως καὶ δὴ λείψανον μικρὸν εὐρείας ἄλλοτε χρήσεως ἐκτὸς τοῦ Πόντου, ὅπως θέλει νὰ πιστεῦῃ ὁ Φ. Ἄλλως τε καὶ ὁ Χατζιδάκις περιορίζει τὸν ἀόριστον τοῦτον μόνον εἰς τὸν Πόντον ὡς φαίνεται ἀπὸ τὴν περικοπὴν τῶν ΜΝΕ 1, 431, τὴν ὁποίαν ἀναγράφει ὁ Φ., τὰ δὲ ἐπιφερόμενα: «κατὰ ταῦτα ὁ Χατζιδάκις ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐν Πόντῳ χρήσεως τοῦ μέσου ἀορίστου ἐγενόμην συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι διεσώζοντο κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἴχνη τινὰ τοῦ ἀορίστου τούτου καὶ δὴ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐγενόμην» εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον φαίνονται ὀλίγον γριφώδη. Ὁ Χατζιδάκις ἐκεῖ δὲν λέγει τίποτε διὰ «ἴχνη τινὰ τοῦ ἀορίστου τούτου», δηλ. γενικῶς τοῦ μέσου ἀορίστου, ἀλλὰ ὁμιλεῖ περὶ τῆς παντελοῦς «σχεδὸν» ἐκβολῆς αὐτοῦ, τὸ δὲ «σχεδὸν» προσέθεσε, καθὼς ρητῶς τὸ λέγει ὁ ἴδιος, μόνον διὰ τὸ Ποντικὸν ἐγένετο καὶ μόνον δι' αὐτό.

«Τὸ ρῆμα ἀγορεύω ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς λεξικοῖς δὲν καταλέγεται» λέγει ὁ Φ. Καὶ πολὺ σωστά, διότι τὰ λεξικά ταῦτα περιέχουν λέξεις μόνον μεσαιωνικάς, τὸ δὲ ἀγορεύω εἶναι ἀρχαῖον. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἡ σημερινὴ

γλώσσα δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ μεσαιωνικὰς λέξεις, ἀλλὰ καὶ ἀρχαίας καὶ μάλιστα τὸ πλεῖστον ἀρχαίας ἀναγομένης πολλὰς μέχρι τοῦ Ὀμήρου, ἐκ τῶν ὁποίων καμμία δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ μεσαιωνικὰ λεξικά. Καὶ ἐρωτᾷ κατόπιν : « τίς ὅμως θὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν χρῆσιν αὐτοῦ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι σήμερον τοῦτο λέγεται ; ». Ἄλλ' ἀφοῦ λέγεται σήμερα καθὼς καὶ τόσα ἄλλα ἀρχαῖα, θὰ ἐλέγετο ἐξάπαντος καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λησμονηθῇ π. χ. κατὰ τὸν 4ον ἢ 5ον αἰῶνα καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς Λακωνικῆς ὕστερα ἀπὸ 16 ἢ 15 αἰῶνας. Ἡ γλωσσικὴ παράδοσις εἶναι συνεχῆς εἰς τὴν δημοτικὴν, αἱ δὲ νεκραναστάσεις εἶναι ἀγνωστοὶ εἰς αὐτήν. Ἐρωτῶ κ' ἐγώ, ποῖος θὰ τὸ ἀμφισβητήσῃ ;

Καὶ γενικώτερον ποῖος ἀμφισβήτησε τὴν μακροαῖωνα παράδοσιν τῆς δημοτικῆς, ἢ ὁποία διέσωσε μέχρις ἡμῶν λέξεις καὶ χρήσεις λέξεων ἀπὸ τῶν δοκίμων χρόνων καὶ ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου ἀκόμη ; Πάντως ὅμως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Προδρόμου τὸ λέγουσιν ἐπωσδήποτε σχηματισθὲν ἦτο δημωδέστερον τοῦ λέγουσιν εἰς τὴν γλώσσαν τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἢ μᾶλλον τὸ πρῶτον ἐλέγετο, τὸ δὲ δευτέρον ἐγράφετο

Ἡ δὲ ἐρώτησις : « δυνάμεθα νὰ περιορίσωμεν τὴν παρὰ τοῖς παλαιοτέροις χρῆσιν τῆς λέξεως [ἀπειλή] μόνον ἐν οἷς τόποις σήμερον λέγεται ; » ἀποτελεῖ νομίζω ἀπλῶς σχῆμα λόγου. Ἡ διάταξις τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ νὰ δηλωθῇ ἐνίοτε διὰ τοῦ καὶ ἀλλαχοῦ, ὅτι ἡ γεωγραφικὴ ἔκτασις λέξεώς τινος δὲν περιορίζεται πιθανώτατα μόνον εἰς τοὺς ἀναφερομένους τόπους, ἢμπορεῖ νὰ ἰσχύη καὶ διὰ τὰ μεσαιωνικά. Καὶ ἢμποροῦσε ὁ Φ. νὰ παραθέσῃ πολλὰ τέτοια παραδείγματα, ἀλλὰ διατί ; Ἴσως διὰ ν' ἀποδειχθῇ ἀναλκυστικῶς ὅτι καὶ τὸ ἐγενόμην ἐλέγετο καὶ ἐκτὸς τοῦ Πόντου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύεται. Ἡ διὰ ν' ἀποδειχθῇ ὅτι καὶ τὸ ἀπαρέμφατον ἐλέγετο ἐκτὸς τοῦ Πόντου (καὶ τῆς Ἰταλίας) καὶ εἰς τὴν δημοτικὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύεται ὡς θὰ ἴδωμεν.

Ὁ Χατζιδάκις πραγματευόμενος περὶ τοῦ περιφραστικοῦ μέλλοντος θέλει γράφει - γράφει - γραφῆ (ΜΝΕ 1, 585 κέξ) δέχεται ὅτι εἰς τοὺς τύπους τούτους ὑπάρχουν ἀπαρεμφατικά λείψανα. Ἐπειτα λέγων ὅτι καὶ εἰς τὴν κοινῇ Ἑλληνικὴν σώζονται μερικοὶ τύποι τοῦ ἀπαρεμφάτου μὲ χρῆσιν ὀνοματικὴν, ὅσον τὸ φαγεῖ, τὸ φανῆ, τὸ ἰδεῖ, τὸ φιλεῖ, τὸ λύσει, τὸ θέσει, τὸ λάχει κτλ., ἐπιφέρει κατόπιν (σελ. 589) : « Διέλαθον ἐκτενῶς περὶ τῶν ἀπαρεμφατικῶν τούτων τύπων, ἵνα γνωσθῇ ἡ ἀληθὴς αὐτῶν γένεσις, οὐχὶ δὲ καὶ ἵνα διὰ τῶν λειψάνων τούτων ἀποδειχθῇ

ἔτι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐσώζετο ἔτι ἢ ἀπαρέμφατος ὡς ζῶν τῆς γλώσσης στοιχείον, διότι κατ' ἀλήθειαν οὐδαμῶς τοῦτο δι' αὐτῶν ἀποδεικνύται. Εἶναι δηλονότι πρόδηλον ὅτι ἀπαξ ἀποσπασθέντα ταῦτα τοῦ συστήματος τῶν ρηματικῶν τύπων καὶ μεταστάντα εἰς τὴν τάξιν τῶν πτωτικῶν, ἠδύναντο καὶ δύνανται νὰ σώζωνται αἰῶνας πολλοὺς καὶ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἀπαρεμφάτου». Ἐπειτα προσθέτει τὰ ἑξῆς : «Ἡ ἀπόδειξις τῆς χρήσεως [τοῦ ἀπαρεμφάτου] ἐν τῇ συνήθει καὶ κοινή λαλιᾷ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα προσγίνεται ἐκ τῶν μεσαιωνικῶν κειμένων καὶ ἐκ τῆς συμφωνίας τούτων πρὸς τὰς διαλέκτους τοῦ Πόντου καὶ τῆς Ἰταλίας. Τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀπαρεμφάτου κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ νεωτέρους χρόνους ἐλέγχει, ὅπως καὶ ὁ Κ. Φου ὀρθῶς παρετήρησε, καὶ ἡ χρῆσις τοῦ εἶσται, ὅ ὡς ἀλλότριον τῆς ἀρχαίας γλώσσης δὲν ἠδύνατο νὰ παραλαμβάνηται ὑπὸ τῶν γραφόντων εἰς τὸν λόγον αὐτῶν ἐξ αὐτῆς».

Τὰ δευτέρα αὐτὰ πού ἐπικαλεῖται ὁ Φ. δὲν ἀντιφάσκουν εἰς τὰ πρῶτα, ὅπου ρητῶς λέγεται ὅτι τὸ ἀπαρέμφατον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα δὲν ἐσώζετο «ὡς ζῶν τῆς γλώσσης στοιχείον» ὅπως δηλαδή εἰς τὴν ἀρχαίαν. Ταῦτα καθὼς σαφῶς φαίνεται ἀπὸ τὰ ἀκολουθοῦντα μεσαιωνικὰ παραδείγματα θέλει εἶσται, νὰ ᾔχεν εἶσται, θέλεις ἐμπέσειν («ὅπου φανερῶς δὲν πρόκειται περὶ θελήσεως ἢ ἐπιθυμίας»), θέλει ἐλέγχειν, κομπῶσειν ἢ θελες καὶ λάβειν καὶ πλανήσειν, θέλει πάει, θέλει τελειώσει, θέλουσιν στεγνώσειν κτλ. (589-591). ἔχουν ἐντελῶς διάφορον σκοπόν, δηλαδή ν' ἀποδείξουν ὅτι παρὰ τὸ θέλω καὶ ἔχω ἐσώζετο τύπος ἀπαρεμφατικός καὶ ὅτι τῶν τύπων θέλω γράφει, θέλω γράφει, θέλω γραφῆ τὸ γράφει, γράφει, γραφῆ εἶναι ἀπαρεμφατικὰ λειψῆνα εὐχρηστον κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ νεωτέρους χρόνους καὶ ὅτι «ἀπαξ σχηματισθέντες οἱ τύποι οὔτοι θέλω γράφει, ἤθελον γράφει, ἠδύναντο νὰ παραμένωσι καὶ παρέμειναν ἀληθῶς ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ καὶ ὅτε ἐκ τῆς συνήθους λαλομένης γλώσσης ἐξέλιπε καθ' ὁλοκληρίαν ἡ ἀπαρέμφατος ὡς ζῶν στοιχείον τοῦ λόγου» (σελ. 591). Ὡστε πρόκειται καὶ ἐνταῦθα περὶ ἀπαρεμφατικῶν λειψῆνων εὐχρηστων μόνον εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ περιφραστικοῦ μέλλοντος ἢ παρφηγημένου χρόνου.

Ἄλλ' ἐγώ, ὡς γνωστὸν, δὲν ἠσχολήθην οὔτε καὶ ἐνόμισα ἀναγκαῖον ν' ἀσχοληθῶ μὲ τὰ γνωστὰ αὐτὰ ἀπαρεμφατικὰ ἀπολιθώματα, τὰ ὁποῖα δὲν τὰ θεωρῶ ἀπαρέμφατα. Ἐγὼ εἶπα ἄλλο πρᾶγμα. Εἶπα ὅτι σῶζεται σήμερον εἰς τὸ Ποντικὸν ἰδίωμα τὸ ἀπαρέμφατον ὡς στοιχείον ρηματικὸν καθὼς καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν, διότι λέγεται : ἐπόρεσα ποιεῖν ἄτο (ἡμπόρεσα νὰ τὸ κάμω), ἐπόρεσα σταθῆναι ᾗ σὰ ποδάρά μ' (ἡμπόρεσα

νά σταθῶ ὡς τὰ πόδια μου), οὐκ ἐθέλεσεν ποιεῖν ἄτο (δὲν ἠθέλησε νά τὸ κάμῃ), ἐδῆβεν ἄσ' τὸ ποτάμι παρεῖναι νερόν (ἐπήγε νά πάρῃ νερὸ ἀπὸ τὸ ποτάμι) κτλ. καὶ μὲ τὸ πρὶν καὶ πριχοῦ ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν : πρὶν ἀκούσ(ει)ναι με (πρὶν ἀκούσω), πρὶν ἐλάναι σε (πρὶν ἐλθῆς), πριχοῦ κοιμεθῆναι μας (πρὶν κοιμηθούμε) κττ. Καί : ἐκ τοῦ ὅτι σώζεται εἰς τὸ σημερινὸν Ποντικὸν ἰδιῶμα τὸ ἀπαρέμφατον δὲν δικαιούμεθα νά συμπεράνωμεν ἐννοεῖται χωρὶς ἀποδείξεις ἐκ γλωσσικῶν κειμένων ὅτι ἐσώζετο ὡς ζῶν στοιχεῖον καὶ εἰς τὴν δημοτικὴν τῆς πρωτευούσης τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὅτι δὲ αὐτὸ εἶναι ἀληθὲς καὶ δὲν ἐπιδέχεται καμμίαν ἀντίρρησην, ἀπόδειξις εἶναι ἡ ἐξῆς : Τὸ μὲν ἀπαρέμφατον τοῦ Ποντικοῦ ἰδιώματος συντασσόμενον ἐν γένει μὲ ρῆμα φανερώνον ἐπιθυμίαν ἢ κίνησιν κττ. ἀναλύεται θαυμάσια, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ τελικὸν ἀπαρέμφατον τῆς ἀρχαίας, εἰς τελικὴν πρότασιν, καθὼς ἀπὸ τὰ ἀναφερθέντα παραδείγματα φαίνεται, τὸ δὲ συντασσόμενον μαζί μὲ τὸ πρὶν ἀναλύεται ὁμοίως εἰς ὑποτακτικὴν ὅπως καὶ τὸ ἀρχαῖον, τοῦναντίον δὲ τὸ ἀπαρεμφαιτικὸν στοιχεῖον τῶν ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκι ἀναφερομένων μεσαιωνικῶν παραδειγμάτων, τὰ ὅποια ἐπικαλεῖται ὁ Φ., δὲν ἀναλύεται εἰς τελικὴν πρότασιν. Καὶ ἂν θέλῃ κανεὶς νά τὸ ἀναλύσῃ εἰς τοὺς μετὰ τοῦ θέλω τύπους — εἰς τοὺς μετὰ τοῦ ἔχω δὲν ἀναλύεται — θὰ προκύψῃ ἄλλο νόημα ἐντελῶς διάφορον τοῦ πρᾶγματικοῦ. Περὶ τούτου ἀκριβῶς πρόκειται.

Ἄν δὲ οἱ περιφραστικοὶ οὗτοι χρόνοι μετὰ τοῦ θέλω καὶ ἔχω ἐσχηματίσθησαν πρὸ τῆς ἀπωλείας τοῦ ἀπαρεμφαιτικοῦ καὶ ἐξυγκολούθησαν νά παραμένουν καὶ παρέμειναν ἀληθῶς εἰς τὸν γραπτὸν λόγον μέχρι σήμερον καὶ μετὰ τὴν ἐξαφάνισίν του ἀπὸ τὴν κοινὴν λαλουμένην, ὡς λέγει ὁ Χατζιδάκις (ΜΝΕ 1. 590 καὶ 591), τοῦτο δὲν τὸ ἠρνήθη κανεὶς.

Προσθετόν δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι εἰς τὸ Ποντικὸν ἰδιῶμα ὁ μετὰ τοῦ θέλω καὶ ἀπαρεμφαιτικοῦ στοιχείου περιφραστικὸς μέλλων δὲν ὑπάρχει, ὑπάρχει μόνον ὁ μετὰ τοῦ εἶχα παρφηγῆμένος χρόνος, ὡς ἔχῃ εἶχα ἐβγῆναι (εἶχα βγῆ), εἶχα φανερωθῆναι (εἶχα φανερωθῆ) κττ. Εἰς δὲ τὸ ἰδιῶμα τοῦ Ὄφειος τὸ κυρίως τελικὸν ἀπαρέμφατον κατέστη κλιτὸν μέρος τοῦ λόγου, ὡς ἐφήκανε σας σκάψειντε τὰ χωράφῃ σουνα (σὰς ἄψησαν νά σκάψετε τὰ χωράφια σας), ἐκράτεσα τὸν κλέφτην πιάσεινες ἄτον (ἐκράτησα τὸν κλέφτη νά τὸν πιάσῃς) κτλ.¹⁾

Δὲν βλέπω δὲ καὶ τὸν λόγον διὰ τὸν ὁποῖον ἐπροκάλεσεν ὁ Φ. τὴν

¹⁾ Ἴδὲ διατριβὴν μου : Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρσυναν τῆς Ποντικῆς διαλέκτου, ἐν Ἀθηνῶν 45 (1933) σελ. 45.

περὶ τοῦ ἀπαρεμφάτου συζήτησιν, διότι καὶ ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ «ὅτι τοῦτο δὲν ἐσώζετο ὡς ρηματικὸς τύπος, καθὰ τὸ πάλαι, δὲν συνετάσσετο δηλ. μεθ' ὀλοκλήρων τάξεων ρημάτων, ἀλλὰ μεθ' ὠρισμένων τινῶν, οἷον μετὰ τοῦ θέλω καὶ ἔχω καὶ τινῶν ἄλλων». Μὲ τὸ «καὶ τινῶν ἄλλων» ἴσως ἐννοεῖ τὸ Ἰταλιωτικὸν σώζω (σώζ' ἔσται), διότι ἐκτὸς αὐτοῦ ἄλλα ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκι δὲν ἀναφέρονται. Ὁ Pellegrini τὸν ὁποῖον ἔχω ὑπ' ὄψιν μου (Il dialetto di Bova 1, 225) ἀναφέρει τὸ παράδειγμα σὼν' ἔσται (può essere), ἔπου πράγματι τὸ ἔσται εἶναι ἀπαρέμφατον τελικόν. Πρόκειται ἐδῶ περὶ ἀπαρεμφάτου τοῦ σημερινοῦ Ἰταλιωτικοῦ ἰδιώματος, ὅπως καὶ τοῦ Ποντικοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι διάφορον τῶν μετὰ τοῦ θέλω καὶ ἔχω συνεκφερομένων ἀπαρεμφατικῶν λειψάνων. Καὶ μὲ τὰ ρήματα αὐτὰ δὲν συντάσσεται ὁ ἀπαρεμφατικὸς οὗτος τύπος, ἀλλὰ μᾶλλον συνεχέρεται, διότι ἂν συνετάσσετο, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀντικείμενον τοῦ ρήματος, ὅτε καὶ θὰ ἀνελύετο εἰς πρότασιν, τὸ ὁποῖον ὡς εἶδαμεν δὲν συμβαίνει.

Λοιπὸν νομίζω πῶς δὲν «παρεξηγῶ», ἀλλὰ μᾶλλον ἐπεξηγῶ τὰ διδάγματα τοῦ Χατζιδάκι, ὅτι «ἡ τοιαύτη ἐξαφάνισις τῆς ἀπαρεμφάτου δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι συνέβαινεν ἐν πάσῃ τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ, διότι διάλεκτοί τινες, ἰδίᾳ ἡ Ἰταλιωτικὴ καὶ ἡ Ποντικὴ, διασώζουσιν αὐτὴν ἔτι καὶ σήμερον, ὥστε καὶ ὡς πρὸς τοῦτο παρατηρεῖται . . . ἄνισος μεταβολὴ ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς γλώσσης ἡμῶν» (MNE 1, 462) καὶ ὅτι διὰ τῶν σήμερον σωζομένων ἀπαρεμφατικῶν τύπων εἴτε πρὸς σχηματισμὸν πετιφραστικῶν χρόνων εἴτε καὶ ἀπλῶς ὡς οὐσιαστικῶν δὲν δύναται «νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐσώζετο ἔτι ἡ ἀπαρέμφατος ὡς ζῶν τῆς γλώσσης στοιχεῖον, διότι κατ' ἀλήθειαν οὐδαμῶς τοῦτο δι' αὐτῶν ἀποδείκνυται» (αὐτόθ. 589) καὶ ὅτι «ἐκ τῆς συνήθους λαλουμένης γλώσσης [ἐνν. μεσαιωνικῆς] ἐξέλιπε καθ' ὀλοκλήριαν ἡ ἀπαρέμφατος ὡς ζῶν στοιχεῖον τοῦ λόγου» (αὐτόθ. 591).

Ἐκεῖνα δὲ τὰ περὶ τοῦ ὀνόματος Ἑλλήν καὶ τῆς γνώμης τοῦ «κριτικωτάτου» Ν. Πολίτη, ὅτι ἐκ τῆς κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα προσηγορίας τῶν Μανιατῶν ὡς Ἑλλήνων συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας οἱ Ἑλληνες εἶχαν συνείδησιν καὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ ὀνόματός των, ποίαν σχέσιν ἔχουν μὲ τὴν προκειμένην γλωσσικὴν συζήτησιν; Καὶ ἔπειτα ποῖος τὸ ἀμφισβητεῖ; Νομίζω κανεὶς ἐκτὸς ἀπὸ τὸν μακαρίτην Φαλμεράεϋρ.